

ADATOK A MAROSSZÖG NÉPESSÉG- ÉS TELEPÜLÉSFÖLDRAJZÁHOZ

Írta: KLEBNICZKI JÓZSEF

A Marosszög Csongrád megye déli részén a Tisza, a Maros és az ország-határ között terül el. A nagyjából háromszögalakú területnek települési képe Csongrád megye többi részétől eltérő arculatot mutat, mert mások voltak itt a településeket létrehozó földrajzi tényezők.

Mintegy 272 km² nagyságú területen kilenc község alakult ki: Kiszombor, Ferencszállás, Klárafalva, Kübekháza, Deszk, Szőreg, Újszentiván, Tiszasziget és kilencediknek idevehetjük a Tisza jobb partján elterülő Gyálarétet, amely eredetileg szintén a Marosszöghöz tartozott, s csak a Tisza szabályozásával került a folyó túlsó partjára. Az általunk körülhatárolt területen alakult ki Szeged újszegedi városrésze is, azonban ennek eltérő gazdasági és települési viszonyai miatt e városrész nélkül tárgyaljuk a táj-népességi és települési földrajzi képét.

Az alábbiakban vizsgáljuk meg, melyek voltak azok a földrajzi tényezők, amelyek előmozdították az itteni települések létrejöttét és fejlődését, s amelyeknek eredményeként egészen más települési kép alakult ki, mint Csongrád megye más területein.

A településeket létrehozó legfontosabb földrajzi tényezők közül elsősorban a táj *domborzatát, vízrajzát és talaját* kell megemlítenünk, mint helyi energiákat.

A táj egyenletes síkság, csekély szintkülönbségekkel. A terület legmagasabb pontja a szőregi löszdomb (89 m), a legalacsonyabb pedig a Tisza jobb partján Gyálarét (78 m). Mikrodomborzatban azonban a táj rendkívül gazdag. A lapos térszínen a Tisza és a Maros kisebb-nagyobb kanyarulatokat írtak le, és a folyókat széles árterek kísérték. A keleti részen az Ősmaros és annak mellékágai, a nyugati részen pedig a Tisza alakította ki ezt a kisrelief-energiájú felszínt. A régi folyómedrek maradványai csaknem valamennyi község határában megtalálhatók. Az alacsonyabban fekvő területeket kisebb tavak, mocsarak borították. Az egykori térképek alapján a Marosszög háromnegyed része az év egy részében (elsősorban tavasszal és ősszel) vízzel borított terület volt, amelyből löszből vagy parti dűnékből képződött kis szigetek, lapos hátaik emelkedtek ki. Az 1–2 méteres kiemelkedések árvízmentes szintek voltak, és alkalmasak voltak az emberi megtelepedésre. A nem nagy kiterjedésű kiemelkedő térszínen a társadalom fejletlensége miatt csak kisebb települések alakulhattak ki.

Megváltozott a helyzet a XIX. század folyamán a Tisza és a Maros szabályozásával. A folyók hatalmas kanyarulatait levágták, új medreket építettek, az árvizek ellen gátakat, töltéseket emeltek. Ugyanekkor pedig belvíz-levezető csatornákat is létesítettek, és az alacsonyabban fekvő területekről a vizeket levezették. Ezáltal a víz mint helyi energia a régi szerepét elvesztette, ellenben új helyi energia alakult ki a megnövekedett szántóterületek révén [1]. Ezáltal a mezőgazdaság fejlődött, és ez nagyban hozzájárult a lakosság lélekszámának növekedéséhez és a települési helyek fejlődéséhez.

A Marosszög *talajviszonyai* a mezőgazdaság számára kedvezőek. Az aránylag kis területen négyféle talajtypust találhatunk. A táj középső és keleti részén *mezőszéki talajok* fordulnak elő. A folyókhoz közelebb eső területeken a vízszabályozás után szárazra került *öntéstalaj* borítja a felszínt. Ezek egy része átmenetet képez a mezőszéki talajképződés folyamata felé [2]. A terület középső részén *régi talajok* helyezkednek el. Az időszakosan vízjárta területeken *szikések* találhatók. Ezek egy része mészből szegény szolonyec típusúhoz hasonló, más része pedig kis mennyiségű meszet is tartalmaz, s ezért e szikések nemcsak legeltetésre, hanem szántóföldi növénytermesztésre is (búza és rizs) használhatók. A különböző talajok elterjedése és nagysága akár közvetlenül, akár pedig a termelésen keresztül bizonyos mértékben hozzájárul a települések nagyságának fejlődéséhez és népesség számának növeléséhez. Így a mezőszéki talajokon földművelés, az öntés- és régi talajokon régebben állattenyésztés, ma intenzív földművelés és kertgazdálkodás jellemző [3].

Az említett helyi energiákon kívül a táj *földrajzi helyzete* is előmozdította a terület gazdasági fejlődését, ezzel a települések növekedését. E területen vezetett keresztül évszázadokon át a Pest—temesvári útvonal. Ezzel a Marosszög az Alföld és a Délvidék hídfőjévé vált, ami azt jelentette, hogy az itteni településeknél az átmenő forgalom lényegesen megnövekedett. Ez a megállapítás elsősorban Szeged szomszédságában fekvő Szőregre vonatkozik, mert a többi községek ettől az útvonaltól távol estek. Ugyanilyen hídfőt találhatunk a Marosszög keleti részén a Marosön át Kiszombor esetében. A Marosszög másik hídfője, Kiszombor már sokkal kisebb átmenő forgalommal rendelkezett, mint Szőreg, mégis a táj legnagyobb települése és legnépesebb községe lett, mert helyzeti energiáján kívül más társadalmi és gazdasági tényezők segítették elő e települési hely fejlődését [2].

A táj fejlődésében lényeges szerepet töltött be és tölt be ma is Szeged közelsége. A terület — a keleti rész kivételével — Szeged vonzáskörébe tartozik, s mint annak zöldövezete és munkaerőtartaléka előmozdítja az itteni települések fejlődését.

*

A települések kialakításában, nagyságában és fejlődésében azonban nem pusztán a helyi és helyzeti energiák értékelése tükröződik, hanem a társadalom fejlődésének tényezői is. Ezt igazolja a Marosszög településeinek *történeti kialakulása és fejlődése* is.

A Marosszög régóta lakott terület. Szőreg, Tiszasziget, Klárafalva, Kiszombor stb. községek határában feltárt régészeti leletek arról tanúskodnak, hogy az 1—2 méteres magasságban fekvő területek az ún. árvízmentes vagy az „ősi települési” szintek alkalmasak voltak a letelepedésre.

A történelem folyamán különböző népek éltek itt és a kultúrájuk is különböző volt, amint ez az archeológiai leletek alapján a neolith kortól a középkorig kimutatható. A települési helyeik — kb. a mai községek területein helyezkedtek el — kicsik voltak. Nagyobb települések kialakulását az akkori természeti és gazdasági viszonyok, valamint a kezdetleges társadalmi élet is hátráltatták.

A X. században ezt a területet is a magyarság foglalta el. A honfoglaló magyarság számára ez a terület igen alkalmas volt. Az árvízmentes szintek jó települési helyeket biztosítottak. A környező vizek halászatra, pákászatra, madarászatra és vadászatra, a kiemelkedő területek pedig állattenyésztésre és földművelésre voltak kedvezőek. A természeti és társadalmi viszonyok alapján területünkön számos kis falu alakult ki.

A reánk maradt oklevelek és feljegyzések szerint a Marosszögben a XI—XVI. század között a következő településeket találjuk. Kiszombor határában öt falu alakult ki: Szilvaszeg, Ladány, Al-Velnök, Dédényszeg és Zombor [4]. Kübekháza területén négy falu létezett: Baromlak, Béb, Buzsák és Százegyház [5]. Klárafalva területén két helység volt: Klárafalva és Varsánytó. Újszentiván, illetve Tiszasziget határában Szent Iván és Tervár, a mai Szőreg területén Kis- és Nagy-Szőreg, Deszk helyén pedig Deszk falu volt [6]. Az említett falvak közül egyeseknek emlékét ma már csak határnevek őrzik.

A török hódoltság korában ez a terület is — az Alföld déli részéhez hasonlóan — a pusztulás színhelye lett. Az említett falvak részben a török dúlások következtében, részben pedig a nagymérvű adóztatás miatt egymásután tűntek el, s a lakosság a Marostól északra fekvő területekre és Szegedre menekült. Ezt igazolja néhány község története is. Pl. Deszk még a XVI. század elején említésre méltó község. Az 1557—58. évi defterekben még 30 házzal szerepelt, de 1582-ben már csak nyolc család élt a községben. Ugyanez volt a sorsa Kiszombornak (itt az 1557—58. évi defterekben már csak 8 házat, Dédényszögben 14 házat találunk), Klárafalvának, Szent Ivánnak és a többi említett községnek [6]. A XVIII. század elején készült térképek csaknem az egész Marosszöget lakatlan, mocsaras területnek tüntetik fel.

A török kiűzése után megváltozott a helyzet. Az elnéptelenedett terület újra benépesült. Először csak négy község alakult újjá, és pedig Szőreg, Deszk, Szent Iván és Kiszombor. A XVIII. század közepétől a lakosság betelepítése rendszeresen folyt. A telepítéseket a kincstár mellett az új földesurak is szorgalmazták, hogy földjeik megmunkálásához munkaerőt biztosítsanak. A magyarság mellett a nemzetiségek is résztvettek a táj benépesítésében. A Délvidék szerb lakossága szívesen telepedett meg az újonnan létesített községekben, mert ezáltal biztosítva látta magát a török támadásaitól, és remélte, hogy az újonnan alakított községekben a földesúri elnyomatás terheitől megszabadul. A XVIII. század végétől kezdve a táj benépesítésében jelentős szerepet töltött be a németiség is, s így a Marosszög Csongrád megye többi területétől eltérően nemzetiségi terület lett, s ez a települések arculatában meg is mutatkozott.

Amíg a régebbi korokra visszamenőleg a lakosság lélekszámát pontosan megállapítani nem tudjuk, s csak becslésekre vagyunk utalva, addig a reánk maradt feljegyzések alapján a XVIII. század végétől már megbízható adatok

állanak rendelkezésünkre, s így a lakosság számának növekedését pontosan ki tudjuk mutatni.

A Marosszög mai népesség- és településviszonyainak gyökerei a XVIII. századba nyúlnak vissza. A töröktől visszafoglalt terület csaknem teljes egészében lakatlan volt. A betelepítésekkel, a gazdasági élet fejlődésével és a közbiztonság megszilárdításával a Marosszög lakosságának a száma emelkedett, amint ezt az alábbi táblázat is mutatja.

A Marosszög népességének alakulása 1785–1960 között

Év	Népesség	Év	Népesség
1785	4 008	1910	16 618
1828	8 311	1920	15 811
1869	13 089	1930	18 583
1880	13 137	1941	19 292
1890	15 036	1949	19 860
1900	15 762	1960	18 940

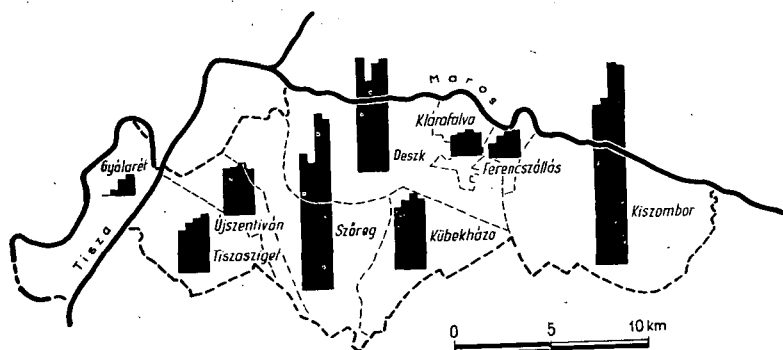
A táblázat alapján láthatjuk, hogy a Marosszög lakossága az utolsó két évszázad alatt majdnem ötszörösére emelkedett. Ilyen nagy emelkedést természetes szaporodással magyarázni nem lehet. Ebben más tényezők, elsősorban gazdasági és társadalmi tényezők játszottak szerepet. Az állam és az új nagybirtokosok az adóbevételek növelésére, illetve a földek megművelésére részben a környező népesebb falvakból (Újcsanád, Apátfalva stb.), részben pedig a délvidéki területekről telepéseket, elsősorban dohánykertészeket hozattak, valamint a túlnépesedett Szegedről sokan kiköltöztek erre a területre, s ezáltal nemcsak a régi települések egy részét állították vissza (Szőreg 1712, Deszk 1746, Szent Iván (ma Tiszasziget) 1746, stb.), hanem ugyanekkor uradalmaikat, majorságokat is létesítettek. Ezenkívül a XVIII. század második felében és a XIX. század elején Németországból, különösen a felső rajnai területekről sok németet telepítettek be. Az említett telepítések rendkívül kedvező hatással voltak a terület gazdasági fejlődésére és ezzel együtt a népesség számának növelésére.

A XIX. századi nagy vízszabályozási munkák a termőterületeket lényegesen megnövelték. Ez valóságos belső vándorlást idézett elő az ország túlnépesedett területeiről. A telepítések és bevándorlások a lakosság számának ugrásszerű növekedését idézték elő, s ezért 1785–1869 között a növekedés több mint háromszoros volt. Az egyes községek lakosságának növekedése azonban nem volt egyenletes. A legnagyobb növekedést az újonnan létesített falvakban, így Kübekházán (a községet 1844-ben alapították, a lakosság száma 1851-ben még csak 92 fő, de már 1869-ben 1705 fő volt) és Ferencszálláson (ezt a községet pedig 1837-ben létesítették) találjuk. Az említett községek csak a XIX. század első felében a többi település benépesülése után alakultak újjá. Ez azzal magyarázható, hogy a nagybirtokosok a XVIII. század második felében kialakult községekben már elegendő munkaerőt telepítettek le, s

így ott újabb telepítések feleslegesnek mutatkoztak. Ezekben a községekben is a népesség száma a kisebb méretű bevándorlás miatt a természetes szaporodásnál nagyobb mértékben emelkedett.

A Marosszög területén 1869-ben 13 089 fő élt. A lakosság száma 1960-ig, 90 év alatt 5851 fővel szaporodott. A szaporodás üteme azonban nem volt egyenletes, amint ezt a mellékelt táblázat is mutatja.

1869-től egészen 1910-ig a lakosság száma tovább növekedett, noha a gazdasági viszonyok rosszabbodtak és különböző károk is sújtották ezt a területet. A lakosság számának a növekedése azonban az országos átlagnak megfelelt. Az első világháború után, az 1920-as népszámlálási adatok alapján, a lakosság száma több mint 800 fővel csökkent. Különösen nagy volt a csökkenés Deszken ($-19,2\%$) és Szőregen ($-16,9\%$). A csökkenés oka az első világháború vérvesztései, a szerb lakosság egy részének Jugoszláviába történő kivándorlása és Szeged ipari vonzóhatása. Ugyanakkor a többi község népessége tovább emelkedett, de nem egyforma ütemben.

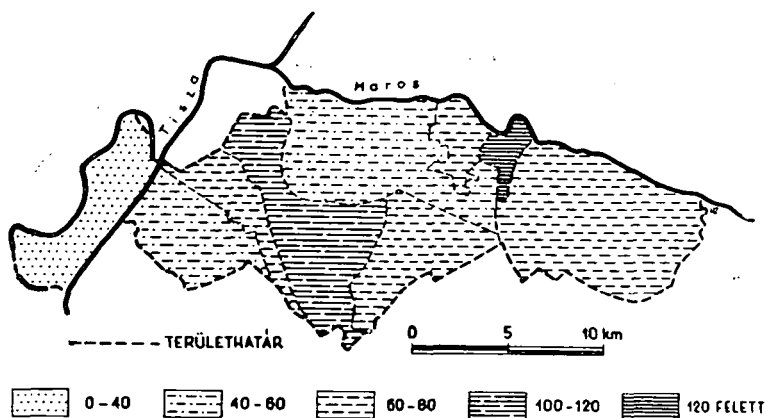
1. ábra. A Marosszög községeinek népességnövekedése az 1900, 1920, 1941 és 1960-as népszámlálási adatok alapján

1920-tól 1949-ig a népesség száma fokozatosan emelkedett, — noha a második világháború veszteségei és a német lakosság egy részének kitelepítése (Kübekházáról és Újszentivánról) ugyan csökkentette —, azonban a nagyobb természetes szaporodás, az 1945-ös földosztás, és a szomszédos területekről történő kisebb méretű bevándorlás a lakosság számát megnövelte.

Az utolsó tíz év alatt (1949 és 1960 között) a népesség száma már nem emelkedett, hanem majdnem 1000 fővel csökkent. A csökkenés okát az 1950-es évek elején meginduló nagyarányú iparosításban kell keresnünk, mivel a területünkről sokan vándoroltak el nagyobb ipari központokba és városokba. Az egyes községek lakosságának csökkenése nem volt egyenletes. Legnagyobb volt a csökkenés azokban a községekben, amelyek túlnépesedettek és a közlekedés szempontjából hátrányos helyzetben vannak, így Klárafalván és Ferencszálláson (az előbbi községben a csökkenés $11,9\%$, az utóbbiban pedig $9,8\%$). Az itt levő kilenc község közül csak kettőben növekedett a népesség: Gyálaréten és Deszken. A növekedés a természetes szaporodásnak nagyjából meg is felel. A lélekszám alapján azt mondhatjuk, hogy a Marosszög községei jelenleg népességföldrajzi szempontból csökkenő képet mutatnak.

A népsűrűség átlag értékei sem az országos ($107,3 \text{ fő/km}^2$), sem a megyei átlagot ($80,8 \text{ fő/km}^2$) nem érik el. Az 1960-as népszámlálás alapján a Maros-szögben négyzetkilométerenként csak $69,7 \text{ fő}$ él, ami alig valamivel nagyobb az 1930-as népsűrűségénél. ($68,4 \text{ fő/km}^2$). Ez az érték azonban meghaladja Csongrád megye járásainak értékeit.

Az egyes községek népességének megoszlása a természeti adottságokkal, a községek területével, a mezőgazdasági termelés színvonalával, és az ipar területi elhelyezkedésével mutat kapcsolatot. A mellékelt népsűrűségi térkép alapján láthatjuk, hogy az egyes települések népsűrűsége eltéréseket mutat. Aránylag nagy a népsűrűség Ferencszállás ($134,3 \text{ fő/km}^2$) és Szőreg területén ($104,8 \text{ fő/km}^2$). E községek népsűrűsége nemcsak a megyei átlagot múlja felül, hanem az országos átlagot is megközelíti. Az említett községek magas népsűrűségét részben az aránylag kis községterület és az intenzív mezőgazdálkodás (Ferencszállás), illetve az iparosodás idézte elő. Az ipar hatása Szőregen nem annyira a községben mutatkozik meg, hanem a települési hely helyzetében. Szőreg — amint említettük — Szeged közvetlen szomszédságában fekszik, s így

2. ábra. A Maros-szög népsűrűsége 1960-ban

sok szőregi dolgozó jár Szeged különböző ipari üzemeibe. (Szőreg egyébként ma már úgy is felfogható, mint Szeged egyik peremtelepülése, mert e két települési hely lassan összeépül egymással.) Legkisebb a népsűrűség az újonnan létesített község, Gyálarét területén ($20,9 \text{ fő/km}^2$). A község ugyanis az 1920-as évek elején létesült tanyavilágból. A lakosság száma az elmúlt 30 év alatt fokozatosan növekedett, de ennek ellenére népsűrűsége még ma sem éri el az átlagot. Ugyiszintén kicsi Deszk népsűrűsége is ($55,9 \text{ fő/km}^2$). Ennek pedig az oka, hogy Deszk igazi mezőgazdasági település, aránylag nagy határral rendelkezik és így jelentős a külterületi népessége is.

A terület szerinti átlagos települési nagyság 5356 kat. hold. Ezt az átlagos értéket mindössze csak három község haladja meg (Kiszombor, Deszk és Szőreg). Az egyes községek területe között lényeges eltérések mutatkoznak. A legnagyobb község Kiszombor, melynek területe az átlagos értéknek csaknem kétszerese. Ezzel szemben pedig legkisebb Ferencszállás, melynek területe még

az 1000 kat. holdat sem éri el (989 kat. hold). Éppen ebben a kis területű községben találjuk a legnagyobb népsűrűségi értéket is, ami a mezőgazdaság intenzitásával függ össze. Jellemző erre a tájra, hogy a községek zöme 2000–5000 kat. hold területű.

A települések átlagos népesség száma 2049 fő. Ezt az átlagot mindössze csak három község haladja meg (Kiszombor, Szőreg és Deszk). Az előbbi két tónak népessége több mint kétszerese az átlagos népességszámnak. Ugyanakkor pedig legkisebb a népesség Klárafalván és Gyálaréten, ahol a lakosság száma még a 600 főt sem éri el. A népesség tömörülése tehát nem egyenletes, s a fejlődés következtében csak kis községek alakulhattak ki. Ezt mutatja a mellékelt táblázat is.

A Marosszög népességének tömörülése

L a k o s	1920		1941		1960	
	a községek					
	szá- ma	népessége a lakosság %/o-ában	szá- ma	népessége a lakosság %/o-ában	szá- ma	népessége a lakosság %/o-ában
—1000	3	8,5	3	9,3	3	10,1
1001—2000	3	27,8	2	14,4	3	24,3
2001—5000	3	63,7	3	49,3	2	38,7
5001—	—	—	1	27,0	1	26,9
Összesen	9	100,0	9	100,0	9	100,0

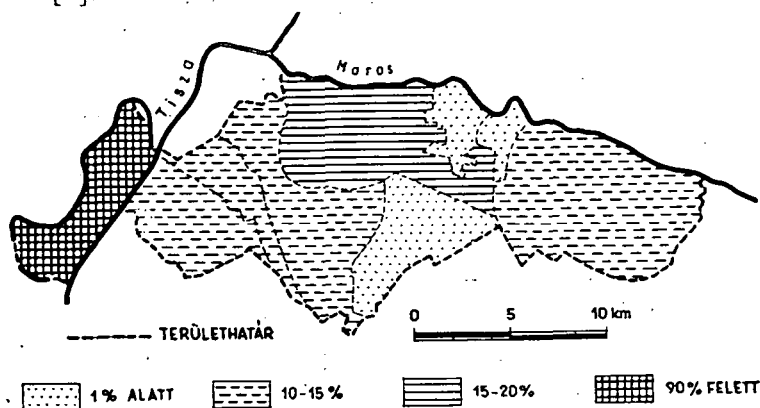
A táblázat alapján láthatjuk, hogy a községek zöme 1920-tól a mai napig az 1000–5000 lakosú kategóriába tartozik. Ugyanakkor pedig a lélekszám elsősorban az alacsonyabb kategóriájú (2000 lakosnál kisebb) községekben emelkedett, míg a többi kategóriákban csökkenés mutatkozik. Ez az elvándorlással függ össze.

*

A települések jellegének vizsgálatánál sokat elárul a bel- és külterületi lakosság megoszlása. A külterületi lakott helyek száma a Marosszög területén mindössze csak 18. (Külterületi lakott hely alatt nemcsak az egyes tanyákat, majorságokat kell értenünk, hanem egy meghatározott területen levő tanyák összességét, és minden olyan települést, amely nem a zárt településhez tartozik, pl. gátórház, vasúti őrház, stb.). Ez a szám messze alatta marad a megye más területeinek. Éppen ez az egyik jellemző vonása az itteni településeknek, ami miatt e táj települési képe eltér Csongrád megye más területeitől.

Ha a külterületi lakott helyek megoszlását vizsgáljuk területünkön, akkor a következő képet kapjuk. Hat községnél csak 1, és két községnél pedig 2; illetve annál több a külterületi lakott hely. Kiszombor az egyetlen település,

ahol a külterületi lakott helyek száma 10. Ennek okát a község nagy határában kell keresni. Kübekháza pedig az egyetlen település, amely külterületi lakott hellyel nem rendelkezik. Ennek magyarázata az, hogy a község csak a múlt század közepén alakult állami telepítés következtében, és a telepesek sorshúzás útján 16 kat. hold földet kaptak, s a kijelölt községben kellett letelepedniük [7].

3. ábra. A Marosszög külterületi népessége 1930-ban

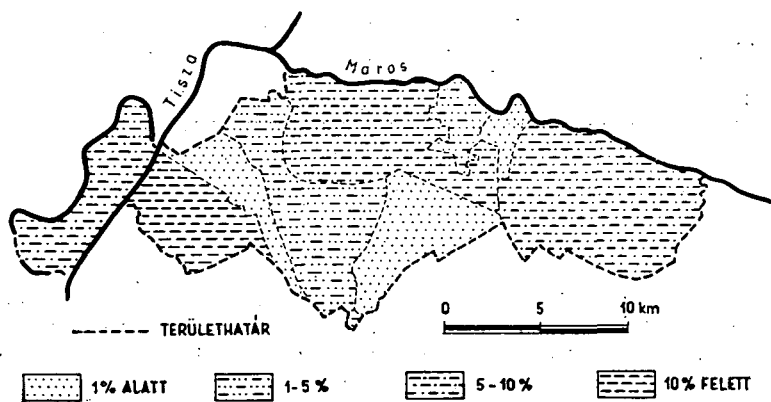
A külterületi népesség aránya az összlakossághoz viszonyítva csak 6,1%. Ilyen kevés külterületi lakosságot a megye más területein nem találhatunk, s éppen ezért az itteni települési képre a kisfalusi települési rendszer a jellemző. Az utolsó 30 év alatt a külterületi népesség arányszáma a felére csökkent (12,7%-ról 6,1%-ra). Ezt mutatja az alábbi táblázat is.

*A külterületi népesség százalékos megoszlása
(1930 és 1960 között)*

K ö z s é g	1930	1949	1960
Deszk	19,7	12,5	9,1
Ferencszállás	—	3,8	0,3
Gyálarét	91,1	15,9	6,1
Kiszombor	13,9	13,9	9,0
Klárafalva	—	2,8	1,6
Kübekháza	—	—	—
Szőreg	13,9	4,6	3,1
Tiszasziget	10,2	18,9	16,5
Újszentiván	11,6	—	0,1
Összesen	12,7	9,0	6,1

A táblázat alapján láthatjuk, hogy legnagyobb volt a csökkenés az utolsó 30 év alatt Gyálaréten. Gyálarét 1923-ban alakult a volt Gyála község tanyavilágából. Az 1930-as népszámlálás alkalmával e község még tanyás községként szerepelt, noha a község magva már megvolt. A fejlődés folyamán a belterületi rész fokozatosan kiépült, és a lakosság lassan beköltözött az új községbe. Ezt igazolja az 1949-es statisztikai adat is, mely szerint a külterületi népesség aránya 15,9⁰/₀-ra csökkent. Ez a csökkenés az utolsó tíz év alatt tovább folytatódott (6,1⁰/₀).

Feltűnő Ferencszállás és Klárafalva községeknek a külterületi népessége 1930-tól 1949-ig nem csökkent, ellenben emelkedett. Ennek okát az 1945-ös földreformban kell keresnünk, amikor is a földhözjuttatottak egy része a föld megmunkálása miatt külterületre költözött. Az utolsó tíz év alatt, különösen

4. ábra. A-Marosziget külterületi népessége 1960-ban

Ferencszálláson csökkent a külterületen élők arányszáma azáltal, hogy sokan újra visszaköltöztek a községbe.

Érdekes Újszentiván külterületi lakosság számának változása is. A változást itt a községhatár átrendezése idézte elő. Ezért csökkent itt a külterületi lakosság arányszáma, s ugyanakkor pedig Tiszaszigeté emelkedett.

A külterületi népesség csökkenésének okát az utolsó tíz évben a megváltozott gazdasági életben kell keresnünk. A Marosziget dolgozó parasztsága ugyanis felismerte a szocialista nagyüzemi mezőgazdálkodás előnyeit és termelőszövetkezetekbe tömörült. A tömörülés megindította a külterületi lakóhelyek, elsősorban a gyér számú tanyák felszámolását. A szocialista nagyüzemi mezőgazdálkodás előbb-utóbb felszámolja a még elszórtan levő tanyákat, s a külterületi lakosság vagy a községekbe költözik be, vagy pedig a jövő szocialista mezőgazdasági települési központokba fog tömörülni.

Az összes községek közül legnagyobb a külterületi lakosság száma Tiszaszigeten (16,5⁰/₀). Itt a külterületi lakosság nem annyira a tanyákon él, mivel e községhez tartoznak mint külterületi helyek Térvár és Vedresháza, amelyek már kisebb településeknek is tekinthetők. Valójában legnagyobb a külterületi lakosság számaránya Deszken és Kiszomboron (9,1⁰/₀, illetve 9,0⁰/₀), a legkisebb pedig Újszentivánon és Ferencszálláson (0,1⁰/₀, illetve 0,3⁰/₀).

Hogy a Marosszög tanyavilággal nem rendelkezik, ennek társadalmi és gazdasági okai vannak. A lakosságnak a tanyákra való kirajzása itt nem következhetett be, mint a megye más területein, mert ezt megakadályozták a nagybirtokok, a hatóságok intézkedései, a falvak közelsége, és a községek kis határterülete. Valójában a tanyavilág ki nem alakulásának igazi oka a nagybirtok volt. A nagybirtok útját állta a parasztok földfoglalásának, s ezzel megakadályozta a tanyákra való kirajzást. Továbbá oka volt az is, hogy a települések egy része csaknem kizárólag a XVIII. század végén és a XIX. század elején alakult ki hatósági intézkedések nyomán, amelyek szintén ellenezték a lakosságnak a tanyákra való kiköltözését. Végül, hogy tanyavilág ezen a területen nem alakulhatott ki, oka volt még az is, hogy a községek egymástól nem nagy távolságra fekszenek, -kis határral rendelkeznek, s így földjeiket a községből kijárva művelhették meg. Csak két község található a Marosszögben, amelynek határában elszórtan több tanya és majorság található, Deszk és Kiszombor. E nagyhatárú községek területén a települési helytől távolabb fekvő részekben a nagybirtokok szomszédságában tanyák is kialakulhattak. Ezért e községek külterületi képe élesen eltér a Marosszög többi településeitől.

*

A települések arculatát a népesség foglalkozása nagymértékben befolyásolja. A statisztikai adatok alapján a lakosság főfoglalkozása ma is a földművelés. Amíg 1930-ban a lakosságnak 70,4⁰/₀-a őstermelő volt, addig ez a szám sem 1949-ben, sem 1960-ban lényegesen nem változott. Legnagyobb változást csak Szőregen találhatunk, ahol az őstermelők száma 54,6⁰/₀-ról 43,0⁰/₀-ra csökkent (1949-ben) ugyanakkor az iparban foglalkoztatottak száma emelkedett. A foglalkozási adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a Marosszög települései — Szőreg kivételével — mezőgazdasági jellegű települések.

Kiemelkedő, központi funkciókat ellátó településsel a területünkön nem találhatunk. Ennek okát az aránylag kis területben és a táj határán közel fekvő városok, Szeged és Makó közelségében kell keresnünk. A települések így lényegében falusias jellegűek.

*

A települések arculatán — bármennyire is változtak az idők folyamán a településeket fejlesztő tényezők — még ma is felismerhetők a természeti földrajzi környezet, a gazdasági és társadalmi élet fejlődésének hatásai. Ezek megmutatkoznak a települések alaprajzában, az utcahálózat kialakításában, és a községek határterületeinek megoszlásában.

A természeti földrajzi tényezők hatása elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a települések kivétel nélkül a régi árvízmentes szinten létesültek, tehát azokon a helyeken, ahol a középkori falvak egy része helyezkedett el. Azok a községek, amelyek a török pusztítás után hamarabb épültek újjá, ott bizonyos halmazosodás figyelhető meg. Mivel a községek nagy része telepítés útján keletkezett az elpusztult falvak helyein, ez a tény a települések morfológiai képn is megmutatkozik.

A településmorfológia tekintetében az itt levő községeket három csoportba sorolhatjuk, s megkülönböztethetünk sakktáblás, útmenti és vegyes típusú alaprajzú községeket.

A mérnöki tervek alapján létrejött sakktáblás települési formák jellemzőek Kübekháza, Deszk, Újszentiván, Tiszasziget és Gyálarét községekre.

Legszebb példa erre a települési formára a múlt század negyvenes éveiben alapított *Kübekháza*. Tipikus telepes község. Igazi szabályos alaprajzú település. A falu középső részén levő térből indulnak ki a főutak, és ezekre merőlegesek a mellékutcák.

Igazi útmenti település *Ferencszállás*. A lakóházak 2 km hosszúságban a Szeged—makói országút mellett helyezkednek el. A fejlődés során az országúttal párhuzamosan két sor ház épült.

Klárafalva eredetileg szintén útmenti település volt. A település magja nem az országút, hanem az országútra merőleges, a Maros felé vezető út volt. (Ez a terület volt az árvízmentes szint.) A népesség növekedésével a lakosság nemcsak észak felé terjeszkedett, hanem ugyanakkor az országút két oldalán is, úgy hogy a település alaprajza ma egy fordított T betűhöz hasonló.

Találunk ezeken kívül halmazos, illetve vegyes alaprajzú típust mutató községeket is. Ezekben a községekben az ősi települési magok ma is felismerhetők, s a települések a domborzathoz és az egykori vízrajzhoz alkalmazkodnak. Erre igen jellemző a táj két legnagyobb községe: Kiszombor és Szőreg.

Kiszombor alaprajza az északkelet—nyugati és délkeleti részek kivételével téglalapalakú, igazi halmazos település. A falu magja a szomszédos községekbe vezető országutak találkozási helye. A központból kiinduló utakat keresztutcák kötik össze. A halmazos településhez az 1921. évi földreform után újabb lakótelepek csatlakoztak, főleg a község északkelet, keleti és nyugati részén. Az új lakótelepek már szabályos mérnöki települési formát mutatnak.

Szőreg belsőségében is bizonyos keveredést találunk. A község magja halmazos település. A 89 m-es löszdomb és a régi vízrajz miatt alakult ki ez a települési forma. A vízszabályozási munkák után a népesség növekedésével az eredeti halmazos település délre és északra, Szeged felé terjeszkedett. Az új települések már sakktáblás formát mutatnak, és jelentősen megnövelték a község belterületét. Az építkezések következtében Szőreg házai Szeged határát is elérték. Néhány évtized múlva — a fejlődés mai ütemét tekintve — Szőreg Szeged egyik peremvárosává válik.

A zárt településeken kívül a Marosszög területén elszórtan nyílt települési formákkal is találkozhatunk. Tanyák ezen a területen alig vannak, néhol majorságok találhatók. A majorságokat az egykori nagybirtokosok létesítették. Ezeken kívül találhatunk itt még ún. pusztákat is néhány házzal, vagy házcsoporttal. A majorságok és a puszták a szocialista mezőgazdálkodás egy-egy központjává válhatnak. Két ismert nagyobb külterületi hely *Térvár* (a középkori Térvár falu helyén) és *Vedresháza* (Vedres Istvánról elnevezve). Tiszasziget határában már a falusi települési magok csírait képviselik.

*

Az elmondottak alapján láthatjuk, hogy a Marosszög településeinek kialakításában és fejlődésében nem annyira a természeti földrajzi, hanem inkább a társadalmi és gazdasági tényezők játszottak szerepet.

Az elpusztult középkori falvak helyein állami és egyéni (nagybirtokosok) kezdeményezésekre telepítések indulnak meg. Ennek eredményeként a középkori falvak egy része újjá alakult.

A telepítések következtében a lakosság száma gyorsan emelkedett. Az utolsó tíz év alatt azonban az erős iparosítás hatására Csongrád megye e területén is csökkent a népesség száma.

A telepítések miatt tanyavilág nem alakulhatott ki, s ezért e területen a települési kép lényegesen eltér a megye más tájaitól. Az itteni településekre a falusi települési rendszer a jellemző.

A lakosság főfoglalkozása itt ma is a mezőgazdálkodás, az iparban foglalkoztatottak száma csekély, és így a községek mezőgazdasági jellegű települések.

A községek telepítése tervszerűen történt. Ez a települések formáján meg is mutatkozik, mert néhány község kivételével sakktáblás települési formát mutatnak.

A szocialista mezőgazdaság megvalósításával nemcsak a szántóföldi kultúrát kell fejleszteni ezen a területen, hanem azzal együtt a régi hagyományok alapján a zöldségfélék és virágok termesztését is. Ezzel e táj Szeged egyik zöldövezetévé válik. Az intenzív mezőgazdálkodás megteremtése megakadályozná a Marosszög népességének további csökkenését és elősegítené az itteni települések fejlődését.

IRODALOM:

- [1] MENDÖL T.: Általános településföldrajz. Egyetemi jegyzet, 1957, 454.
- [2] A. NAGY M.: A Marosszög. Csongrád megyei Füzetek, 1954, 15.
- [3] KLEBNICZKI J.: A csongrádi Tiszavölgy településföldrajzának vázlata. A szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1959. 211—225.
- [4] KISS M. H.: Kiszombor története. Csanád megyei Könyvtár, 166.
- [5] JUHÁSZ K.: A 100 éves Kübekháza. Csanád megyei Könyvtár, 1944, 61.
- [6] BOROVSKY S.: Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai, 1911, 632.
- [7] KARAKASEVICH K.: A Maros—Tisza-szög földrajza. 1942, 64.
- [8] Magyar Statisztikai Közlemények. Újsorozat. 1920, 1930, 1941, 1949. Népszámlálás kötetei.
- [9] Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai. Szeged, 1960.
- [10] 1960. évi Népszámlálás. 1. Előzetes adatok.

ДАННЫЕ К ГЕОГРАФИЮ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ И ПОСЕЛЕНИЯ МАРОШСЕГ

И. КЛЕБНИЦКИ

В формировании и развитии поселений Марошсег главную роль игра — ли экономические и общественные факторы. Вместо уничтоженных средневековых деревней по инициативе государства и землевладельцев начиналось поселения, в результате которого часть средневековых деревней обновилась. Благодаря поселению число жителей быстро увеличилось. Вследствие индустриализации в последний десять лет число народонаселения этой территории области Чонград уменьшилось. Из-за поселения хутора не могло формироваться, поэтому населённый вид значительно различается от других местностей области. Главная профессия жителей на этой территории — сельскохозяйственное, и поэтому деревни имеют сельскохозяйственный характер. Поселение деревней произошло по плану, и так большинство деревней носят форму шахматной доски.

DATEN ZU DER BEVÖLKERUNGS- UND SIEDLUNGSGEOGRAPHIE DES SOG. MAROSSZÖG

Von

J. KLEBNICZKI

In der Ausbildung und Entwicklung der Siedlungen des Marosszög spielten vor allem soziale und wirtschaftliche Faktoren eine Rolle. Zur Neubesiedlung der während der Türkenzeit untergegangenen Dörfer des Mittelalters begann eine Siedlungstätigkeit auf die Initiative des Staates und der Grossgrundbesitzer, deren Ergebnis die Neubesiedlung eines Teiles der mittelalterlichen Dörfer wurde. Infolge dieser Siedlungstätigkeit ist die Zahl der Bevölkerung rasch gestiegen. Als Ausfluss der starken Industrialisierung der letzten zehn Jahre hat sich aber die Zahl der Bevölkerung auch auf diesem Gebiet des Komitates Csongrád vermindert. Wegen der planmässigen Siedlungstätigkeit hat sich hier das Gehöftesystem der sog. *tanyas* (Meierhöf) nicht herausbilden können, und eben deswegen unterscheidet sich das hiesige Siedlungsbild wesentlich von anderen Gegenden des Komitates. Die Hauptbeschäftigung der Bevölkerung ist und war auf diesem Gebiet der Ackerbau, weswegen hier die Gemeinden den Charakter von typischen Bauernsiedlungen haben. Da die Besiedlung der Gemeinden planmässig vor sich gegangen war, weist die Mehrzahl der Gemeinden schachbrettförmige Grundrisse auf.